

egyszerűen az elfogatás vagy akár a kivégzés, hanem a végső boldogság és a végső kárhozat.

De alkalmas-e a regényforma mindennek megírására?

George Orwell élesen támadja a regényíró Greene katolikus hitét, s kétségbevonja jogát a regényíráshoz. „Hány római katolikus volt jó regényíró? Az a néhány is, aki szóba jöhet, többnyire rossz katolikus volt. A regény gyakorlatilag protestáns műfaj, a szabad elmé, az autonóm egyén alkotása.” (Inside the Whole and Other Essays London 1940. p. 173.) Érvelését azzal támasztja alá, hogy a kegyelem Deus ex machinaként fordítja meg a szereplők sorsát, s ez nem fér össze a realista ábrázolással. — Érvelésének ellene vehetjük: tetten érhetjük-e a kegyelmet az életben, „a szívünkben”, mint József Attila vallotta. Mert ha igen, akkor csak a kegyelem erőterét is számbavevő ábrázolásokat nevezhetjük igazán realistának.

Greene ezekben a távlatokban és mélységekben szemléli az életet, túlpillantva nemcsak az immanens valóság felszínén, de az intézményes egyház látható keretein is. Regényei az emberi világ Istenbe nyúló mélységeit s ezzel az ember végső kérdéseit tárják fel, meghökkentően és megragadóan. Evelyn Waugh szarkasztikus megjegyzése szerint olvasóinak többsége nem érti meg igazi mondanivalóját: a konzervatív hívők botrányoznak rajta, a hitetlenek pedig el-siklanak a lényeg fölött, s csak izgalmas történetet látnak benne. A kétoldalú félreértés okát Mauriac ebben látja: „Greene-t jobban foglalkoztatja a kegyelem bűvöpatakja, Isten rejtett jelenléte az ateista világban; mint a látható egyház fonságos homlokzata.” Szép hasonlata szerint „a francia katolikus a főbejáraton keresztül lép be a templomba — Greene viszont betörőként rontott be az ismeretlennek — a természetnek és a kegyelemnek — a birodalmába... a megromlott természet és a mindenható kegyelem világába, ahol az Atya hatalmas és dicsősége átsüt a bűnös mexikói papon is.”

A regény az utolsó lapig izgalmas olvasmány. De a cselekmény izalmát messze felülmúlják a szereplők által fölvetett kérdések: a mi sorsunk és világunk végső, nyugtalanító kérdései, amelyek gondolkodásra készítetnek mindnyájunkat.

Lukács László

Tarnai Andor:

„A magyar nyelvet
írni kezdik”

Irodalmi gondolkodás
a középkorban Magyarországon

A budapesti egyetem régi magyar irodalomtörténeti tanszéke vezető professzorának munkája nyomán jelentős művel gyarapodott a hazai középkort kutató történetírás, nem utolsósorban egyháztörténet-írásunk.

Könyve címében a szerző mottóként Beatus Rhenanusnak a germán históriát összefoglaló, 1531-ben megjelent munkájából egy megjegyzést idéz. Az Erasmus baráti köréhez tartozó elzászi történetíró, Janus Pannonius verseinek 1518-ban kiadója volt. E nevezetes mondata a korabeli magyar példát, talán Sylvester Jánosét idézte, hogy a latinon győzedelmeskedő német irodalmi nyelv kezdeteit megvilágítsa. Mondása már 1558-ban Bornemisza Péter Elektra-fordításának utószavában felbukkan. A magyar literátorok közül többen is ebben látták a magyar nyelv és irodalom első európai jelentkezését, befogadásának és egyenjogúsításának halvány kezdeteit. (Lásd: Turóczy Trostler József: A magyar nyelv felfedezése. Magyar irodalom — Világirodalom. Bp., 1961. I. 59—67, 102.)

Tarnai Andor a kezdetektől az 1530-as évekig terjedő századokban „a középkori magyar irodalmi gondolkodás rendszeres feldolgozására tett első kísérlet” eredményeit foglalta össze. Az előszóban az „irodalmi gondolkodás” mivoltát meghatározva célul tűzte ki ama „követelményrendszer” megnyilvánulásainak vizsgálatát, „ami a későbbi korokban a szerzőnek nevezett egyéneket szó- vagy írásbeli közlendő megformálásában befolyásolta, s amit a még elérhető közelségben lévő vagy már csak elképzelt közönség elvárt”. Felkutatta és rendszerezte az írott művekben a szerzőre és műre vonatkozó, elszórtnál található elméleti megjegyzéseket. Ismételtten hangsúlyozta, hogy a literatúratörténeti hagyományt, a literátori gondolkodás, öntudat és kritikatörténeti tájékozottság nyomait, a magyar irodalom középkori kritikatörténetének „theoretikus szféráját” kívánja kutatni.

A gazdag anyagismerettel, sok fejtörést kivánó rekonstrukciós munkával az adatoknak óriási gazdagságára felépített monográ-

fia három részre tagolódik. Az elsőben a magyar földre eljutott középkori latin irodalomból, elsősorban a tankönyvekből összegyűjthető elméleti megjegyzések, kritikátörténeti szakkifejezések nyomán a 11–12. századi írástudó értelmiség tudatos literátori tevékenységéről olvashatunk. A kolostorokban, püspöki káptalanokban, a királyi udvarban, iskolákban és hivatalokban, könyvmásoló és oklevélkiállító műhelyekben a külföldről jött ténitő papok adták át az írás és olvasás ismeretét első magyar tanítványaiknak. Néhány megmaradt tankönyvből, az európai műveltség java szintjét képviselő kevés kolostori könyvtárjegyzékből (Pécsvárad 1015, Pannonhalma 1093) az iskolai műveltség körvonalai rajzolhatók meg. A latin nyelvi ismeretekkel együtt megjelentek azok a megjegyzések, „szakkifejezések” is, amelyből már az irodalom elméletének ismeretére, tudatos alkalmazására is lehet következtetni. Kezdetben igen szűk körű társadalmi rétegnek volt életformája a mindennapi írás-olvasás, amely egyben a vulgáris nyelv használatával is összenőtt. A latint követve alakultak ki a hivatali esküformák, törvényeszközök, a szónoki beszéd vagy a szakrális nyelv imádságsszövegeinek első kötött és szóban továbbadott, hagyományozott emlékei. „A magyar irodalmi nyelv előiskolája a latin ellenőrzése alatt álló szóbeliség volt, első alakítói a tolmácsoló és prédikáló klerikusok.” E szóbeli „tolmácsolás” első, írásba is rögzített, fennmaradt példája a legrégibb nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd. A literátori öntudat, a szóbeli hagyomány tudós átforgatása és az önálló szerkesztésre irányuló törekvés, a forráskutatás és a kritikai munka elvének megfogalmazása azután már az első legenda- és történetíróknál, így Anonymus latin krónikájában is megfigyelhető.

A második részben már a 13. századtól követhetjük az irodalmi gondolkodásnak még mindig a latin források, a magasabb iskolákban használt nyelvtanok és szótárak, leveleskönyvek és formuláriumok, prédikációs és poétikai kézikönyvek, az írókat is számon tartó rendtörténeti krónikák nyomán, hatására végbement változást. Ezek biztosították a középkori társadalmunk nem túl népes értelmiségi rétegének az ismeretanyag továbbadására, az írásos hagyomány feldolgozására és az önálló eredeti művek megszerkesztésére, értékelésére alkalmas irodalmi műveltséget. Ezt az ismeretet az írott művekben megfigyelhető szakkifejezések, a ter-

minológia árulja el. Így például az egyházmegyék és püspökségek első nyomtatott liturgikus könyvei, a középkor végén sorozatosan megjelenő breviáriumok és misszálék előszavai, a kolofonok utalásai a szerkesztők alapos kritikátörténeti műveltségéről tanúskodnak. Vagy a magyar szentek 1486-ban kinyomtatott legendáinak tudós, az értelmiségi réteghez tartozó névtelen szerkesztője a 13. századig visszanyúló, ősi írásos tradíciót foglalta össze és emelte a nemzeti-rendi szemlélet középkor után is tovább ható irodalomtörténeti hagyományává. Az irodalomtörténeti tudat első hazai jelentkezése az obszerváns ferencesek és a pálosok rendi krónikáiban figyelhető meg. Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténete alig egy éve került magyar fordításban a hazai olvasók kezébe. Most Tarnai Andor a latin eredeti (*Vitae fratrum heremitarum ordinis Sancti Pauli primi heremitae*) szövegének, forrásainak filológiai elemzésével mutatta be egyik legjelentősebb és új kutatási eredményét. Kielemezte Giachino da Fiore Apokalipszis-kommentárjának középkori kiliasztikus történeti koncepcióját, valamint Kempis Tamás *Dialogus noviciorum*-ának az „új vallásosság”, a 15. század végi *devotio moderna* eszméit képviselő irányzatát. Mindezzel a magyar eredetű remete szerzet középkor végi társadalomtörténeti szerepét helyezte merőben új megvilágításba.

A könyv harmadik részében a latin és a vulgáris nyelvű, a magyar írásbeliség kölcsönös viszonyának elemzését találjuk. A szóbeli és írásbeli tolmácsolás, a szó szerinti vagy értelmet követő fordítás, azaz a latin írást magyar élőbeszédbe és az élőbeszédet latinba átültető literátusok társadalmi szerepe és műveltsége hatott az anyanyelvi írásbeliség kialakulására. Tarnai azonos latin szövegeknek több változatban megmaradt fordításait veti össze, és bizonyítja be, miként hatottak a literátus, értelmiségi réteg élőbeszédének, hivatali munkában használt „köznyelvének”, vagy a vallási tanítás kívülről megantult szövegeinek fordulatai, formulái az írott irodalmi nyelv és stílus kialakulására. Imádságok (Miatyánk, Üdvözlégy), kateketikus szövegek (Hitvallás, Tízparancsolat, lelki tükör, nyolc boldogság) fordításai azt mutatják, hogy a vallási alapismeretek túlnyomó részben a szóbeliségben éltek és a későbbi „fordítók” a szóban meglévő, hagyományosan kialakult formákat rögzítették írásban. A szó szerinti fordítás és a közönség igényeihez alkalmazkodó, tanító,

magyarázó értelmezés — például a középkori magyar irodalom legelterjedtebb műfajában, az egyházi beszédben — alapos tanulmányokkal elsajátított retorikai fogalmak alkalmazásáról, a középkori kritikai, irodalmi gondolkodás, az irodalmi programról és műről vallott nézetek megletéről tanuskodnak.

Az emlékekben szegény, a századok viha-raiban kifosztott magyar múlt történelmének, egyháztörténetének kutatója, tanulmányozója a szorosan vett történeti források és tárgyi emlékek vizsgálata mellett nem nélkülözheti az irodalomtörténeti hagyó-

mány kritikai vizsgálatát sem. Tarnai Andor tanulságos és továbbgondolásra kész-tető könyve ennek példája. Módszere megfigyelésre méltó és követendő: a szerző elolvasott minden lényeges szöveget és fáradságot nem kímélve megkereste a magyar középkor irodalmi emlékeinek számos, eddig nem ismert forrását; feltárt anyagát pedig a hazai és külföldi irodalom teljes ismeretével mutatta be. Munkáját az egyháztörténet-írás hivatott művelőinek szívesen ajánljuk elmélyedő tanulmányozásra. (Akadémiai Kiadó, 1984)

Holl Béla

TORTÉNELEM

Rákóczi Ferenc fejedelem politikai és erkölcsi végrendelete

(Archívum Rákóczianum III. Osztály: Irók. II. Rákóczi Ferenc művei)

A vallásos elmélkedés felé forduló, a világtól menekülő Rákóczi lelki világát eddig főleg közvetve ismertük a róla szóló tanulmányokból. A közvetlen megismerésre módot három művének, az *Emlékiratoknak*, a *Vallomásoknak*, az *Egy keresztény fejedelem fohászainak* magyar nyelven megjelent kiadásai erre csak részben adtak lehetőséget. Két utóbbi munkája — a *Vallomásoknak* főleg a harmadik könyve — már jól dokumentálja a grobois-i kamalduli kolostor magányában a világtól elszakadt fejedelem változását, az elmélkedés felé fordulását. A *Vallomások* önéletrajz és meditáció. A *Fohászok* vallásos és politikai-állambölcseleti elmélkedés. A két írás közvetlenül egymásután keletkezett. A *Fohászok* a soliloquiák formájában, a magánbeszélgetések műfajában készültek, mint Rákóczi több 1718-ban, 1719-ben írt janzenista szellemű elmélkedései, és az istenes „aspiratiók” mellett a keresztény fejedelem teendőihez, világi életének eseményeihez kapcsolódnak. Az *Archívum Rákóczianum* sorozatában nem rég látott

napvilágot Rákóczinak két olyan politikai, pedagógiai, vallásos írása, melyekből lelki és szellemi világát közvetlenül, hitelesen tanulmányozhatjuk.

A kiadvány tulajdonképpen az 1751-ben hágai impresszummal Párizsban kinyomtatott *Testament politique et moral du Prince Rákóczi* című könyv francia nyelvű kritikailag helyreállított szövegét és annak hiteles magyar fordítását tartalmazza Köpeczi Béla tanulmányaival és egy kritikai kiadás minden igényt kielégítő jegyzetapparátusával. Köpeczi Béla tanulmánya, tárgyi jegyzetei a legapróbb részletekig menően eligazítanak bennünket a megírás és az egykori kiadás körülményeiről, a Rákóczit ihlető források-ról, és hozzásegítenek a nehéz olvasmány számba menő íráskor megértéséhez. Az anyag elemző bemutatása közben világosan látjuk, hogy a fejedelem széles körű olvasottsága következtében hogyan tükrözik írásai a kor uralkodó eszméit, és hogyan őrzi meg, hatásuk ellenére, Rákóczi saját felfogását. Köpeczi Béla éppoly jártas a kor hittudományi irodalmában, mint az aprófilológia, az összehasonlító módszereknek alkalmazásában.

Ő végezte a magyar fordítások szöveg-hűségének ellenőrzését is. E tekintetben azonban talán nem kellett volna elfogadnia azt az álláspontot, mely szerint egyes alapfogalmakat, kulcsszavakat mindig ugyanazzal a magyar szóval adtak vissza. Ha „maxime”-ot meghagyták maximának, a latinizmusok elkerülése végett viszont a „status”-t, a „qualité”-t körülírások és rokonértelmű szavak segítségével ültették át magyarba, a „cupidité” (cupiditas) szónak „birtoklási vágy”-gyal, a „charité” (caritas) szónak „isteni szeretet”-tel a „politesse”-nek „udvarias-